

ISTRAŽIVACKI POSTUPAK

Ivana Vidakovic

Sandrina Špeh-Vujadinovic

Branko Vujadinovic

Goran Opacic

SPROVOĐENJE ISTRAŽIVANJA

Istraživanje je pripremano tokom februara i marta 2004. godine. Formirana je mreža od 30 saradnika i anketara u regionu i organizovan trodnevni trening za anketare koji će vršiti istraživanje. Kroz aktivnu obuku anketari su osposobljeni za zadavanje i inicijalno administriranje baterije testova.

Terenski deo istraživanja sproveden je u periodu april - jul 2004. godine, i to dvofazno. U prvom krugu istraživanja ispitano je 500 povratnika u Hrvatsku, odnosno Bosnu i Hercegovinu do kojih su naši anketari mogli doći na terenu. Zatim su na osnovu strukture ispitanih povratnika planirani poduzorci izbeglica i lokalnog stanovništva usklađeni po polu, godinama, mestu stanovanja i obrazovnom statusu. U drugoj fazi istraživanja anketari su dobili precizne instrukcije i proporcije za odabir tih paralelnih uzoraka.

Ispitanici su licno kontaktirani; predoceni su im predmet i ciljevi istraživanja. Kroz taj inicijalni kontakt motivisani su da sami učestvuju u istraživanju, informisani o tome šta bi njihovo učešće u istraživanju podrazumevalo i koliko bi trajalo, i nakon toga im je predloženo da potpišu izjavu o dobrovoljnom učešću u istraživanju. Anketiranje jednog ispitanika trajalo je u proseku oko 90 minuta. Iz jedne porodične zajednice u istraživanju je mogao učestvovati samo jedan član.

CILJNA POPULACIJA

Ciljna populacija ovog istraživanja bili su izbeglice i povratnici iz ratom zahvacenih krajeva, sada nastanjeni na teritoriji Srbije i Crne Gore, Republike Hrvatske ili Bosne i Hercegovine, starosti od 25 do 70 god.

Izbeglice – U istraživanju se ovaj izraz koristi za izbegla i interno raseljena lica koja su neposredno pred rat ili tokom rata (u razdoblju 1990-1997. god.) napustila svoja predratna boravišta i još uvek žive u izbeglištvu, u okviru svoje države ili u drugoj državi, bez obzira na nacionalnost ili državu porekla, i to:

Srbi koji su izbegli iz Hrvatske u Srbiju ili Republiku Srpsku;

Hrvati koji su u izbegli iz Bosne i Hercegovine u Hrvatsku;

Hrvati interno raseljeni u Hrvatskoj;

Srbi koji su izbegli iz Federacije Bosne i Hercegovine u Srbiju;

Srbi koji su interno raseljeni iz Federacije Bosne i Hercegovine u Republiku Srpsku;

Bošnjaci koji su interno raseljeni iz Republike Srpske u Federaciju Bosne i Hercegovine.

U istraživanju je učestvovao 501 ispitanik u ovom statusu.

Povratnici – Izraz se koristi za lica koja su neposredno pred rat ili tokom rata (u razdoblju 1990-1997god.) na neki period napustila svoja prebivališta i živela u izbeglištvu, u okviru svoje države ili u drugoj državi, da bi se nakon rata vratila u svoja predratna boravišta, bez obzira na njihovu nacionalnost ili državu porekla;

527 ispitanika u našem istraživanju imalo je status povratnika.

Autori su svesni problematčnosti ovakvog ukupnjavanja kategorija ispitanika, ali su se na to odlucili tragajuci za zajednickim karakteristikama izbeglickog, odnosno povratnickog iskustva bez obzira na specificne pravce migracija.

U tekstu se zato specificuju druge karakteristike uzorka izbeglica i povratnika kada se razmatraju njihove specificnosti po podgrupama.

Lokalno stanovništvo - Kontrolna grupa od 463 ispitanika obuhvatila je paralelan uzorak lokalnog stanovništva iz sadašnjih mesta boravka ciljne populacije.

LOKACIJE

Istraživanje je vršeno na preko 50 lokacija u regionu, uglavnom u opštinama u kojima su angažovane organizacije aktivne.

Tabela 1: Broj ispitanika po državama i opštinama

SRBIJA I CRNA GORA		HRVATSKA		BOSNA I HERCEGOVINA	
Centralne opštine grada Beograda	110	Benkovac	49	Banjaluka	55
Zemun	50	Karlovac	31	Bihac	6
Obrenovac	10	Knin	90	Bratunac	23
Barajevo	8	Lipik	42	Brcko	11
Lazarevac	7	Obrovac	11	Doboj	7
Mladenovac	6	Osijek	34	Kladanj	10
Sopot	6	Pakrac	63	Milici	112
Pancevo	5	Vojnic	9	Opštine grada Sarajeva	100
Stara Pazova	29	Vukovar	114	Srebrenica	50
Novi Sad	7	Zadar	27	Tuzla	273
Zajecar	10	drugo	27	Vlasenica	10
Kraljevo	8	bez podatka	3	Živinice	5
Užice	5	TOTAL	500	drugo	30
drugo	27			bez podatka	4
bez podatka	14			TOTAL	696
TOTAL	302				

Najveći deo ispitanika na teritoriji Srbije ispitan je u centralnoj Srbiji, to jest na široj teritoriji grada Beograda (uključujući centralne i šire beogradske opštine kao što su Zemun, Barajevo, Lazarevac, Mladenovac, Obrenovac i Sopot), zatim u opštinama Stara Pazova, Indija, Pancevo, Novi Sad, Zajecar, Kraljevo i Užice.

U Hrvatskoj je najveći broj ispitanika ispitan u Vukovarsko-sremskoj županiji (Vukovar, Borovo), zatim Požeško-slavonskoj (Pakrac, Lipik), Šibensko-kninskoj (Knin, Kistanje) i Zadarskoj županiji (Benkovac, Obrovac, Zadar), a nešto manji u Karlovačkoj (Karlovac, Vojnic) i Osijecko-baranjskoj županiji (Osijek).

Istraživanje je vršeno i u oba entiteta Bosne i Hercegovine. Najviše ispitanika iz Federacije BiH je iz Tuzlanskog (Tuzla, Lukavac, Živinice, Gradacac, Kladanj, Doboj) i Sarajevskog kantona (Sarajevo Centar, Sarajevo Novi Grad, Novo Sarajevo, Ilidža, Ilijaš), a manje ih je iz Unsko-sanskog kantona (Bihac, Sanski Most). Istraživanjem su pokriveni i Banjaluka, i istočni deo Republike Srpske (Milici, Srebrenica, Bratunac, Vlasenica). Manji broj ispitanika je iz distrikta Brcko.

UZORAK

Ukupan broj ispitanika obuhvaćenih ovim istraživanjem je 1502, od čega je 417 ispitanika s teritorije Federacije BiH, 269 iz Republike Srpske, 510 iz Hrvatske i 295 iz Srbije, dok je preostalih 11 ispitanika s teritorije distrikta Brcko (zbog malog broja ovih ispitanika te nemogućnosti da formiraju posebnu kategoriju, kao i nemogućnosti da se uključe u neku od već postojećih većih kategorija po kriterijumu entiteta, podaci dobijeni ispitivanjem ovih 11 osoba nisu korišćeni u daljim analizama u kojima je u obzir uziman trenutni boravak u nekoj od država/entiteta).

Gradanski status

Tabela 2: Distribucija ispitanika s obzirom na gradanski status i državu/entitet

		Federacija BIH	Republika Srpska	Hrvatska	Srbija	ukupno
povratnik	N	182	122	223		527
	%	43.6%	45.4%	43.7%		35.3%
izbeglica	N	130	90	135	146	501
	%	31.2%	33.5%	26.5%	49.5%	33.6%
domicilno stanovništvo	N	105	57	152	149	463
	%	25.2%	21.2%	29.8%	50.5%	31.1%

Celokupni uzorak ispitanika su činili 56.0% muškaraca i 44.0% žena. Među povratničkom populacijom zastupljenom u uzorku, muškarci su činili 57.5% a žene 42.5%. S obzirom da su izbeglicki i domicilni uzorak ujednačavani sa povratničkim, sličan odnos muškaraca i žena je zastupljen i u ovim uzorcima (54.2% muškaraca, 45.8% žena u izbeglickom uzorku i 56.1% muškaraca, 43.9% žena u uzorku domicilnog stanovništva).

Od ukupnog broja ispitanika iz Federacije BiH, 182 (43.6%) su povratnici, 130 (31.2%) izbeglice a 105 (25.2%) su osobe koje pripadaju domicilnom stanovništvu. U Republici Srpskoj je u uzorku ispitanika bilo zastupljeno 45.4% povratnika, 33.5% izbeglica i 21.2% domicilnog stanovništva. U Hrvatskoj su 43.7% uzorka činili povratnici, 26.5% izbeglice dok je domicilno stanovništvo bilo zastupljeno u uzorku sa 29.8%. U Srbiji su uzorkom bila obuhvaćena samo izbegla (49.5%) i domicilna lica (50.5%), što je u vezi sa činjenicom da na teritoriji Srbije (uža Srbija bez Kosova) nije bilo ratnih dejstava te ni značajnijih migracija iz i unutar Srbije koje bi se mogle okarakterisati kao izbeglicke/raseljenicke.

Uzorcima izbeglica i domicilnog stanovništva su pravljene prema uzorku povratnika koji je prvi formiran po principu prigodnog uzorka. Kao što se vidi, postoji relativno ravnomerna zastupljenost sve tri kategorije ispitanika (35.3% povratnici, 33.6% izbeglice i 31.1% domicilno stanovništvo), što znatno povećava mogućnost poredjenja rezultata ovih triju kategorija ispitanika.

Etnicka pripadnost

U uzorku su najviše bili zastupljeni ispitanici srpske nacionalnosti (59.0%), dok su Bošnjaci činili 20.15% a Hrvati 18.1% uzorka. Vrlo slična je etnička struktura sve tri ključne grupe u ovom istraživanju – povratnika, izbeglica i domicilnog stanovništva. Ostalih nacionalnosti je bilo samo 2.8%. Ispitanici srpske nacionalnosti su činili većinu među ispitanicima iz svih obuhvaćenih država odnosno entiteta izuzev Federacije BiH, gde su najzastupljeniji bili ispitanici bošnjačke nacionalnosti. Veća zastupljenost ispitanika srpske nacionalnosti u uzorku je posledica činjenice da su stanovnici ove nacionalnosti i realno najzastupljeniji, odnosno, za razliku od ispitanika bošnjačke i hrvatske nacionalnosti, žive u znatnom broju u svim državama i entitetima obuhvaćenim istraživanjem. Precizniji podaci o distribuciji uzorka s obzirom na etničku pripadnost i državu dati su u tabeli koja sledi:

Tabela 3: *Distribucija ispitanika s obzirom na etničku pripadnost i državu/entitet*

		Federacija BIH	Republika Srpska	Hrvatska	Srbija	ukupno
Bošnjak	N	231	63	2	3	299
	%	55.4%	23.4%	.4%	1.0%	20.1%
Hrvat	N	48	7	210	5	270
	%	11.5%	2.6%	41.2%	1.7%	18.1%
Srbin	N	125	190	283	282	880
	%	30.0%	70.6%	55.5%	95.6%	59.0%
ostalo	N	13	9	15	5	42
	%	3.1%	3.3%	2.9%	1.7%	2.8%

Tabela 3a: *Distribucija ispitanika s obzirom na etnicku pripadnost i gradanski status*

		povratnici	izbeglice	domicilno stanovništvo	ukupno
Bošnjak	N	112	129	69	310
	%	20.8%	25.7%	14.9%	20.6%
Hrvat	N	86	102	82	270
	%	16.0%	20.4%	17.7%	18.0%
Srbin	N	321	259	300	880
	%	59.7%	51.7%	64.8%	58.6%
ostalo	N	19	11	12	42
	%	3.5%	2.2%	2.6%	2.8%

Starost

Prosečna starost ispitanika u istraživanju je bila 47 godina i 6 meseci.

Detaljan opis starosne distribucije u različitim državama/entitetima dat je u tabeli koja sledi:

Tabela 4: *Distribucija ispitanika s obzirom na starost i državu/entitet*

		Federacija BIH	Republika Srpska	Hrvatska	Srbija	ukupno
do 34 godine	N	52	100	94	51	297
	%	12.5%	37.3%	18.5%	17.5%	20.0%
35-44	N	53	69	125	58	305
	%	12.8%	25.7%	24.7%	19.9%	20.6%
45-54	N	104	62	137	79	382
	%	25.1%	23.1%	27.0%	27.1%	25.8%
55-64	N	142	33	110	73	358
	%	34.2%	12.3%	21.7%	25.0%	24.2%
65 i više	N	64	4	41	31	140
	%	15.4%	1.5%	8.1%	10.6%	9.4%

Tabela 4a: *Distribucija ispitanika s obzirom na starost i gradanski status*

		povratnici	izbeglice	domicilno stanovništvo	ukupno
do 34 godine	N	97	117	85	299
	%	18.2%	23.5%	18.4%	20.0%
35-44	N	97	126	85	308
	%	18.2%	25.4%	18.4%	20.6%
45-54	N	140	120	122	382
	%	26.2%	24.1%	26.4%	25.6%
55-64	N	141	97	125	363
	%	26.4%	19.5%	27.1%	24.3%
65 i više	N	59	37	45	141
	%	11.0%	7.4%	9.7%	9.4%

Urbano - ruralno

U periodu istraživanja ukupno 69.9% ispitanika je živelo u gradu, a 30.1% na selu. Slicni rezultati su dobijeni razmatranjem podataka za svaku državu/ entitet ponaosob.

Tabela 5: *Distribucija ispitanika s obzirom na sadašnje mesto prebivališta (selo-grad) i državu/entitet*

		Federacija BIH	Republika Srpska	Hrvatska	Srbija	ukupno
u gradu	N	334	182	339	179	1034
	%	80,9%	68,7%	66,7%	61,1%	69,9%
na selu	N	79	83	169	112	443
	%	19,1%	31,3%	33,3%	38,9%	30,1%

Tabela 5a: *Distribucija ispitanika s obzirom na sadašnje mesto prebivališta (selo-grad) i gradanski status*

		povratnici	izbeglice	domicilno stanovništvo	ukupno
u gradu	N	342	354	349	1045
	%	63.9%	72.0%	75.7%	70.2%
na selu	N	193	138	112	443
	%	36.1%	28.0%	24.3%	29.8%

Ispitanici iz sva tri entiteta su i pre rata u većem broju živeli u gradu nego na selu, pri čemu je najveća zastupljenost gradskog stanovništva pre rata nađena kod ispitanika s područja Federacije BiH (73.7% ispitanika je živelo u gradu), nešto manja kod ispitanika iz Republike Srpske (64.3% ispitanika su pre rata živeli u gradu) dok je u Srbiji 56.8% ispitanika živelo pre rata u gradu, a među ispitanicima iz Hrvatske je taj procenat iznosio 54.4%.

Tabela 6: *Distribucija ispitanika s obzirom na predratno mesto prebivališta (selo-grad) i državu/entitet*

		Federacija BIH	Republika Srpska	Hrvatska	Srbija	ukupno
u gradu	N	232	135	191	83	641
	%	73,7%	64,3%	54,4%	56,8%	62,7%
na selu	N	83	75	160	63	381
	%	26,3%	35,7%	45,6%	43,2%	37,3%

Tabela 6a: *Distribucija ispitanika s obzirom na predratno mesto prebivališta (selo-grad) i gradanski status*

		povratnici	izbeglice	ukupno
u gradu	N	347	300	647
	%	65.2%	60.9%	63.1%
na selu	N	185	193	378
	%	34.8%	39.1%	36.9%

Kada se uporede podaci o mestu boravka sada i pre rata, uočava se značajan procenat ljudi koji su prešli iz grada u selo ili obrnuto. Sigurno je da su promene oba tipa drastično menjale način života ovih ljudi, te da su se oni zbog toga suočavali s mnogobrojnim poteškoćama u akulturaciji odnosno adaptaciji na nove sredine (nov ritam života, nova zanimanja, socijalnu mrežu, nove obrasce ponašanja, sisteme vrednosti...)

Tabela 7: *Promena mesta prebivališta (selo – grad)*

	broj	procenat
iz sela u selo	238	23.3%
iz sela u grad	94	9.2%
iz grada u selo	139	13.6%
iz grada u grad	551	53.9%

Bracni status

U celokupnom uzorku, kao i u svakom od tri poduzorka (povratnici, izbeglice i domicilno stanovništvo) dominiraju ispitanici koji su u braku (od 60.8% među domicilnim ispitanicima do 67.9% među izbeglicama), na drugom mestu su samci (od 16.6% među izbeglicama do 23.1% među povratnicima), zatim udovci/udovice (od 9,9% među povratnicima do 11.9% među domacim stanovništvom), dok je najmanji procenat ispitanika koji su razvedeni (od 4.4% među izbeglicama do 7.4% među domicilnim ispitanicima).

Među povratnicima koji su ušli u naš uzorak, 62.4% je u braku, dok je 23.1% samaca. Iako veliku većinu povratnika čine udate/oženjene osobe, značajan je i broj samaca koji su rešili da se vrate na svoja prvobitna ognjišta. Najveći deo tih samaca (preko 50%) spada u ispitanike iz najmlađe kategorije. Identična je situacija kod izbeglica i domicilnog stanovništva.

Tabela 8: *Bracni status ispitanika*

		povratnici	izbeglice	domicilno stanovništvo	ukupno
neoženjen / neudata	N	124	83	92	299
	%	23.1%	16.6%	19.9%	20.0%
oženjen / udata	N	335	339	281	955
	%	62.4%	67.9%	60.8%	63.8%
razveden / razvedena	N	25	22	34	81
	%	4.7%	4.4%	7.4%	5.4%
udovac / udovica	N	53	55	55	163
	%	12.4%	8.3%	9.2%	10.9%

Broj dece

Prosecan broj dece po ispitaniku je 1.76. Najveci broj dece imaju ispitanici bošnjačke nacionalnosti. Primetno je takode da izbeglice imaju više dece od povratnika. Ova je razlika još veca ako se uzmu u obzir samo ispitanici mladi od 45 godina. Cini se da se u predratne domove cešće vraćaju porodice bez ili sa manjim brojem dece.

Tabela 9a: *Prosecan broj dece s obzirom na nacionalnost*

Bošnjaci	Hrvati	Srbi
2.08	1.78	1.66

Tabela 9b: *Prosecan broj dece s obzirom na gradanski status*

povratnici	izbeglice	domicilno stanovništvo
1.66	1.94	1.67

Tabela 9c: *Prosecan broj dece s obzirom na gradanski status (mladi od 45 godina)*

povratnici	izbeglice	domicilno stanovništvo
1.19	1.68	1.20

Obrazovni status

Sve tri kategorije ispitanika su približno ujednacene po obrazovnom statusu ispitanika (jer su izbeglicki i domicilni uzorak ujednacavani sa uzorkom povratnika i po ovom kriterijumu). U sva tri poduzorka kao i u uzorku u totalu dominiraju ispitanici srednjeg obrazovnog nivoa (64.2% celokupnog uzorka). Na drugom mestu su ispitanici sa završenom osnovnom školom (17.1% celokupnog uzorka), u malo manjoj meri su zastupljeni ispitanici s višom školom ili fakultetom (14.2% celog uzorka), dok su u najmanjem procentu u uzorku bili prisutni ispitanici bez završene osnovne škole (4.5%).

Tabela 10: *Distribucija ispitanika obzirom na obrazovni nivo i gradanski status*

		povratnici	izbeglice	domicilno stanovništvo	ukupno
nezavršena osnovna škola	N	23	24	21	68
	%	4.3%	4.8%	4.6%	4.5%
osnovna škola	N	89	96	71	256
	%	16.6%	19.3%	15.4%	17.1%
srednja škola	N	350	317	293	960
	%	65.2%	63.7%	63.6%	64.2%
viša škola ili fakultet	N	75	61	76	212
	%	14.0%	12.2%	16.5%	14.2%

INSTRUMENTI

Primenjena baterija instrumenata sastavljena je za specificne potrebe ovog istraživanja. Paralelne verzije baterije instrumenata za povratnike, izbeglice i lokalno stanovništvo sadrže adaptirane skale i jezicki su prilagodene.

Korišćeni su sledeci instrumenti:

Opšti upitnik – opšti demografski upitnik koji je sastavio istraživački tim IAN-a i koji je korišćen i u drugim istraživanjima IAN-a (Tenjovic et al., 2001; Tenjovic et al., 2004) adaptiran je za prikupljanje podataka o sociodemografskim karakteristikama naših grupa ispitanika. Upitnik se sastoji od sledećih delova:

- opšti demografski podaci (pol, uzrast, nacionalnost, gradanski status, branci status, deca i porodicna zajednica, stepen obrazovanja);

- pitanja vezana za sadašnji i predratni socio-ekonomski status (mesto boravka sada i pre rata, zanimanje i tip zaposlenosti, prosečni porodicni prihodi i izvori prihoda, stambena situacija, procene sadašnje situacije u odnosu na predratnu);
- pitanja vezana za izbeglištvo (period trajanja izbeglištva, promene prebivališta, veze s mestom porekla, informisanje, kontakti, posete, razmišljanje o povratku, uslovi koji bi ili su uticali na odluku o povratku, integrisanost u sadašnju sredinu, uslovi koji bi uticali na odluku o integraciji; ovaj deo upitnika ne postoji u verziji Upitnika za lokalno stanovništvo, i razlicito je prilagoden u verzijama za povratnike i izbeglice);
- pitanja koja se odnose na subjektivnu procenu predratnog i sadašnjeg psihickog stanja (potreba za strucnom pomoci, razgovorom, korišćenje lekova za smirenje, procena promene psihickog stanja u odnosu na predratni period).

Ovaj upitnik se zadaje usmeno, u formi intervjua.

SWOT - Ovo je specifičan instrument; konstruisan za potrebe ovog istraživanja, on ispituje politicke, ekonomske, socijalne i emocionalne uslove koji mogu uticati na neciju odluku da živi u nekoj sredini (državi, kraju, mestu). Konstruisan je po SWOT modelu procene snaga i slabosti u odnosu na mogućnosti i pretnje sredinskog okruženja. Instrument zadaje ispitivac, on cita tvrdnje na koje ispitanik odgovara.

Za 22 iznesene tvrdnje koje se odnose na različite politicke, ekonomske, socijalne i emocionalne, licne i sredinske aspekte, ispitanik procenjuje da li su u njegovom slucaju tacne ili netacne, u odnosu na moguća predratno mesto/državu i mesto/državu u kojoj je bio ili još uvek jeste u izbeglištvu.

Instrument se zadaje usmeno, u formi intervjua.

Upitnik o stanju ljudskih prava – ULJUP konstruisan je za potrebe ovog istraživanja; njim je snimljen status ljudskih prava naših ispitanika. Lista od 45 pitanja o slucajevima kršenja ljudskih prava napravljena je na osnovu osnovnih medunarodnih dokumenata o ljudskim pravima.

Ovim instrumentom evidentirane su dve vrste informacija:

1. postojanje subjektivnog doživljaja kršenja ljudskih prava;
2. postojanje objektivnih pokazatelja kršenja ljudskih prava (informacije o tome gde, kada i šta se tacno dogodilo; ko je pocinilac; procena ispitivaca da li je opisani događaj slucaj kršenja ljudskih prava).

Inicijalni odgovor ispitanika odnosi se na njegov licni doživljaj. Ukoliko uz subjektivnu procenu da je doživeo određeno kršenje svojih ljudskih prava ispitanik može da saopšti većinu gore navedenih odrednica, to jest:

- gde se to dogodilo (Srbija, Hrvatska, Federacija BiH, Republika Srpska);
- kada (pre rata 1991-92. godine, tokom rata, nakon rata ili u toku poslednjih godinu dana);
- šta se tacno dogodilo i ko je vinovnik (vojska, policija, sudska vlast, državna administracija, medicinsko osoblje, građani u grupi ili pojedinci),

a možda i neke druge detalje o događaju, onda anketar procenjuje da ima dovoljno objektivnih pokazatelja konkretnog slucaja kršenja ljudskih prava, što beži kao posebnu varijablu.

Upitnik se zadaje isključivo kroz intervju sa ispitanikom.

Lista stresnih životnih događaja je instrument koji se koristi za procenu ekstenziteta izloženosti stresnim događajima. U ovom istraživanju korišćena je lista od 20 pitanja koja se odnose na izuzetno stresne životne događaje za koje ispitanik najpre saopštava da li ih je – i ako jeste, kada – doživeo ili im bio svedok, a zatim izveštava da li su ti stresni događaji vezani za njegovo ratno ili opšte životno iskustvo. Ukoliko se neki tip događaja desio više puta, ispitanik saopštava sve godine ili mesece u istoj godini kad mu se to dešavalo. Ako se radi o događaju koji je trajao duži vremenski period, odnosno ponavljao se kontinuirano, veliki broj puta u toku dužeg vremenskog perioda, upisuje se period u kome se stresni događaj odvijao (npr. 1991-1993.). Ovako adaptiran upitnik je znatno izmenjen u odnosu na standardnu listu stresnih životnih događaja (LSCL-R, Wolf and Kimerling, 1997). Instrument se može zadavati u formi samoizveštavanja.

Skala uticaja događaja IES-R (Weiss and Marmar, 1997) proširena **Kratkom skalom za procenu disocijativne simptomatologije povezane sa stresom SRD 10** (Knežević i Jović, 2004) korišćena je za procenu izraženosti posttraumatskih simptoma. Na svakoj od ukupno 32 stavke instrumenta ispitanik bira jedan od ponuđenih odgovora na petostepenoj skali (nimalo, vrlo malo, umereno, prilično, izuzetno), ukazujući time na to koliko cesto je u poslednjih sedam dana imao simptome posttraumatskog stresa opisane stavkom vezanom za konkretan traumatski događaj koji ispitanik navodi. Iz podataka se izvode mere nametanja, izbegavanja i disocijacije, kao i ukupna mera traumatizovanosti. Skala se zadaje u formi samoizveštavanja.

Pregledna lista simptoma SCL-90-R (Derogatis, 1983) korišćena je za procenu trenutnog sklopa psiholoških simptoma, akutnog stresa i globalnog psihopatološkog statusa. Ispitanik svaku tvrdnju ocenjuje na petostepenoj skali (nimalo, malo, umereno, prilično, vrlo mnogo) u skladu s tim koliko ga je određeni problem ili simptom opisan stavkom zaokupljao ili uznemiravao u toku poslednjih nedelju dana. Na osnovu ispitanikovih odgovora na 90 stavki instrumenta izvode se mere za devet sklopova specifičnih simptoma na osi I DSM IV klasifikacije mentalnih poremećaja: somatizacija, opsesivno-kompulzivni simptomi, interpersonalna preosetljivost, depresija, anksioznost, hostilnost, fobična anksioznost, paranoidna ideacija i psihoticizam. Tri globalna pokazatelja stresa i težine simptoma (Global Severity Index GSI, Positive Symptom Distress Index PSDI, Positive Symptom Total PST) koriste se kao mere ukupnog psihopatološkog statusa. Ovaj instrument pre svega služi u istraživačke svrhe, i na osnovu njega se ne može postaviti dijagnoza nijednog od pomenutih psihopatoloških poremećaja, već samo dobiti okvirna slika ispitanika u pogledu sklonosti određenim psihopatološkim obrascima reagovanja. Ipak, validaciona istraživanja pokazuju da tri globalna indikatora prave distinkciju aspekata psiholoških poremećaja.

Upitnik se zadaje u formi samoizveštavanja.

Zadovoljstvo kvalitetom života – MANSÁ (Pribe et al., 1999). Ovaj instrument se sastoji od 16 pitanja i namenjen je samoproceni kvaliteta života, odnosno njegovih različitih aspekata (posao, smeštaj, finansijska situacija, prijateljstva, slobodno vreme, suživot, bezbednost, zdravlje). Od ispitanika se traži da na postavljena pitanja odgovori tako što će izabrati jedan od odgovora na sedmostepenoj skali; ti odgovori predstavljaju različite stepene zadovoljstva određenim aspektima života (ne može biti gore, vrlo nezadovoljan, pretežno nezadovoljan, ni zadovoljan ni nezadovoljan, pretežno zadovoljan, vrlo zadovoljan, ne može biti bolje).

Upitnik se može zadavati u formi samoizveštavanja.

NEO-FFI (Costa and McCrae, 1992) – skraćena verzija poznatog inventara ličnosti predstavlja operacionalizaciju petofaktorskog modela ličnosti (Digman, 1990) i daje procenu izraženosti neuroticizma, ekstraverzije, otvorenosti, saradljivosti i savesnosti. U ovom istraživanju korišćen je za procenu strukture ličnosti ispitanika. Ispitanik odgovara na 60 stavki upitnika izborom jednog od ponuđenih odgovora na petostepenoj skali (potpuno netacno, uglavnom netacno, nisam siguran, uglavnom tacno, potpuno tacno) u skladu s tim koliko ga izjava sadržana u stavki verno opisuje.

Upitnik se zadaje u formi samoizveštavanja.

Genself 40 je instrument za procenu funkcionisanja samoevaluativnog sistema (Opacic,1995). Osnovna ideja je da merenje koncepta o sebi (self-concept) ne može dati prave informacije ako se gleda nezavisno od toga na čemu se zasniva, odnosno koliko u globalnoj slici o sebi učestvuju realni spoljni izvori informacija a koliko odbrambeni mehanizmi.

Instrument se sastoji od 40 stavki svrstanih u četiri subskale. Prva skala meri sliku o sebi u različitim domenima (fizički, intelektualni, socijalni). Druga skala meri opšte samopoštovanje i kompetentnost, koji su tesno povezani konstrukti (Bezinovic, 1986), a stavke su delom preuzete iz Rosenbergove (Rosenberg, 1965) skale globalnog samopoštovanja (self-esteem) i Bezinoviceve (Bezinovic i sar., 1986) skale generalizirane kompetentnosti, a delom sastavljene specifično za ovu skalu. Treća skala je skala ekternalnosti koja je, uz izuzetak nekoliko stavki, modifikovana i prilagodena (Bezinovic i Savcic, 1987), a meri u kom stepenu ispitanik pripisuje ono što mu se dešava u životu spoljnim faktorima. Četvrta skala meri globalno (ne)poverenje u ljude, a pored nekoliko stavki iz skale mizantropije (Opacic, 1986; Bezinovic, 1987) većim delom sadrži nove stavke.

Prve dve skale su operacionalizacija deskriptivne i evaluativne komponente samopoimanja (Self-Concept) dok druge dve predstavljaju mehanizme za očuvanje globalne slike o sebi slične psihoanalitičkim konstruktima racionalizacije i projekcije.

Ispitanik daje odgovor na petostepenoj skali u zavisnosti od toga koliko se slaže s navedenim stavkama (uopšte ne, ne, ni da ni ne, da, da u potpunosti)

Upitnik se zadaje u formi samoizveštavanja.

Skala socijalne distance predstavlja prilagodenu verziju poznate Bogardusove skale socijalne distance (1925), na kojoj se distanca prema drugim nacijama meri kroz izraženu spremnost ispitanika da sa pripadnicima drugih nacija prihvate odnos različitog intenziteta. U ovoj adaptaciji instrumenta distanca prema svojoj i drugim nacijama (Albanac, Bošnjak, Crnogorac, Hrvat, Rom, Srbin) meri se kroz tvrdnje koje ukazuju na nespremnost prihvatanja odnosa različitog intenziteta (smetalo bi mi da dolazi kao turista u moju zemlju, da živi u istoj državi, radi u istoj firmi, bude moj prvi komšija, prijatelj, bračni partner). Ispitanik procenjuje da li je svaka od ponudjenih tvrdnji za njega tačna ili netačna. Za razliku od Bogardusove sedmostepene skale intenziteta odnosa, u ovoj adaptaciji ponudeno je šest intenziteta odnosa, pri čemu se neslaganje sa svim navedenim tvrdnjama uzima kao sedmi stepen najmanje socijalne distance.

Instrument se može zadavati u formi samoizveštavanja.

Tekstovi koji slede predstavljaju rezultate dobijene u istraživanju čiji smo postupak opisali u ovom članku.

LITERATURA

- Bezinović, P. i Savčić, D. (1987) Lokus kontrole i njegovo merenje, *Psihologija*, **1-2**, 24-31.
- Bezinović, P. (1987) Koncept o sebi i interpersonalna orijentacija, *Primjenjena psihologija*.
- Bezinović, P. (1986) *Generalizirana nekompetentnost i koncept o sebi*, doktorska disertacija, Zagreb: Zagrebacko Sveučilište
- Bezinović, P., Beram, I., Domazet, D., Lenić, M. i Radnić, J. (1986) Konstrukcija i faktorska validacija skale generalizirane samoefikasnosti, *Dani psihologije* **85** (zbornik radova), Zadar, 225-231.
- Bogardus, E. S. (1925) Measuring social distance. *Journal of Applied Sociology*, **9**, 299-308.
- Costa, P.T and McCrae, R.R (1992) *NEO PI-R Professional manual, Revised NEO Personality inventory (NEO-PI-R) and NEO Five-Factor Inventory (NEO-FFI)*, Odessa: Psychological Assessment Resources, Inc.
- Derogatis, L.R. (1983) *SCL-90-R Symptom Checklist-90-R, Administration, Scoring and Procedures Manual*, Towson MD: Clinical Psychometrics Research
- Digman (1990) Personality structure: Emergence of the five-factor model, *Annual Review of Psychology*, **41**, 417-440
- Knežević, G., i Jović, V. (2004) SRD 10 - Kratka skala za procenu disocijativne simptomatologije povezane sa stresom, u Špirić, Ž., Knežević, G., Jović, V., Opacic, G. (ed.) *Tortura u ratu, posledice i rehabilitacija – Jugoslovensko iskustvo*, Beograd: International Aid Network, 186-198
- Opacic G. (1986) *Interpersonalna orijentacija - konstrukcija skale i validacija konstrukta*, Diplomski rad, Odsjek za psihologiju, Zadar: Filozofski fakultet
- Opacic, G. (1995) *Licnost u socijalnom ogledalu*, Beograd: Institut za pedagoška istraživanja
- Priebe, S., Huxley, P., Kinght, S. and Evans, S. (1999) Application of the Manchester Short of Assesment of Quality of Life (MANSA), *International Journal of Social Psychiatry*, **45**, 7-12
- Rosenberg, M. (1965) *Society and the Adolescent Self Image*, Princeton: Princeton University Press

Tenjovic, L., Knežević, G., Opacic, G., Živanovic, B., Vidakovic I., Vujadinovic, B., Maksimovic, A. (2001) *Internaly displaced persons from the Prizren area of Kosovo: Living conditions, mental health and repatriation issues*, Belgrade: International Aid Network

Tenjovic, L., Vidakovic, I., Vujadinovic, B., Knežević, G., Opacic, G., Živanovic, B., Đorđević, B. (2004) *Interno raseljena lica iz prizrenske oblasti Kosova i Metohije: iščekujući povratak*, Beograd: International Aid Network

Weiss, D.S. and Marmar, C.R. (1997) The Impact of Event Scale; Revised. In Wilson J.P and Keane, T.M. (ed.) *Assesing psychological trauma and PTSD – A Practicioners handbook*, New York: Guilford Press

Wolfe, J. & Kimberling, R. (1997) Gender issues in the assessment of PTSD, in J.P. Wilson & T.M. Keane (Eds.) *Assessing psychological trauma and posttraumatic stress disorder: A handbook for practitioners*, New York: Guilford Press, 192-219